

УДК 94(477)“1648/179”+908
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.0/25.178934>

Павло ТОКАЛЕНКО,
orcid.org/0000-0001-7283-3448
аспірант кафедри філософії, політології та українознавства
Херсонського національного технічного університету
(Херсон, Україна) pavtok83@gmail.com

АНТИЄВРЕЙСЬКА РОСІЙСЬКА КОНТРЕВОЛЮЦІЙНА ПОЛІТИКА В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблематика становища єврейського населення в Російській імперії на початку ХХ століття. Автор наголошує на безправності єврейського населення та наводить факти боротьби єврейської інтелігенції за свої права. Основна увага у статті приділяється періоду Першої російської революції 1905–1907 років та ролі єврейського населення південної України в революційних подіях. Відзначається антиєврейське законодавство в Російській імперії в ХІХ столітті, яке стало відправною точкою майбутніх репресій проти єврейського народу. Згадуються освітні обмеження та відповідальність кожного єврея за порушення законодавства будь-яким членом єврейської громади. Зазначається заборона в'їзду євреїв купців з інших країн до Росії з контррозвідувальних міркувань. Описується спроба прикріпити єврейське населення до землі, створити аграрні єврейські поселення. Наводяться факти участі євреїв в революційних подіях Першої російської революції. Акцентується увага на владній пропаганді проти активних учасників революційного руху єврейського походження та на відкритому призові щодо насильства. У цьому контексті розкривається зміст єврейських погромів в південній Україні. Відзначається фінансові збитки євреїв-купців під час революційних заворушень 1905 року в Одесі та наголошується на офіційній відмові влади допомагати потерпілим. Спроба євреїв зібрати та зберегти пам'ять про загиблих унаслідок єврейських погромів у Сімферополі описується як один із наслідків масових єврейських погромів на Півдні України в жовтні 1905 року. Автор наголошує, що єврейська спільнота на Півдні України, незважаючи на антисемітські настрої в суспільстві, самоорганізувалася та чинила опір погромникам та владі, виходячи із власних сил та можливостей. Автор відстоює думку, що невирішеність єврейського питання в державі стала однією з причин розпаду Російської імперії.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, євреї, антисемітизм, тероризм.

Pavlo TOKALENKO,
orcid.org/0000-0001-7283-3448
Postgraduate Student in the Department of Philosophy,
Political Science and Ukrainian Studies
of Kherson National Technical University
(Kherson, Ukraine) pavtok83@gmail.com

THE RUSSIAN ANTI-JEWISH COUNTERREVOLUTIONARY POLICY IN THE YEARS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION IN THE SOUTH OF UKRAINE

The article deals with the problems of the situation of the Jewish population in the Russian Empire at the beginning of the 20th century. The author notes the lack of rights of the Jewish population and cites facts of the struggle of the Jewish intelligentsia for their rights. The article focuses on the period of the First Russian Revolution of 1905–1907, and the role of the Jewish population of southern Ukraine in revolutionary events. Described anti-Jewish legislation in the Russian Empire in the 19th century, that which the began of the future repressions against the Jewish People. The educational limitations and responsibility of each Jew mentioned for any violation of the law by any member of the Jewish community. There was a ban on the entry of Jews from other countries to Russia for counter-intelligence considerations. Described an attempt was create farmers from the Jewish population, that to was creating agrarian Jewish settlements. The facts of the participation of Jews in the revolutionary events of the First Russian Revolution are presented. The emphasis in article is on propaganda against active participants in the revolutionary movement of Jewish origin and a wide call for violence. In this context, the meaning of Jewish pogroms in southern Ukraine is revealed. The financial losses of Jewish merchants during the revolutionary riots of 1905 in Odesa were noted in article, and the official refusal of the authorities to help the victims was noted. The attempt of the Jews to gather and preserve the memory of the victims of the Jewish pogroms in Simferopol is described as one of the consequences of massive Jewish pogroms in the south of Ukraine in October 1905. The author notes that the Jewish community in the south of Ukraine, despite the anti-Semitic sentiments in the society, organized itself, and resisted the pogroms and authorities, based on their own strengths and capabilities only. The author defends the view that the unresolved Jewish issue in the state became one of the reasons for the collapse of the Russian Empire.

Key words: First Russian Revolution, South of Ukraine, Jews, anti-Semitism, terrorism.

Вступ. Події першої російської революції, її перебіг та причини в першій половині ХХ століття ототожнювалися контрреволюційним монархічним табором із єврейською революційною активністю. Особливо це не доведене й до сьогодні припущення було популярним в південній Україні, в межі осілости єврейського населення. Популярність революційних ідей в єврейському середовищі можливо пояснити їх соціальним становищем в Російській імперії, політикою постійних утисків та обмежень у різних сферах громадської життєдіяльності. Однак об'єктивне дослідження активної участі єврейського населення в організації революційного процесу – це питання дискусійної площини, відповідь на яке шукали ще з 1905 року представники різних політичних течій, від крайніх монархістів до радикальних соціалістів.

Аналіз досліджень. Серед сучасних українських дослідників «єврейського питання» на початку ХХ століття необхідно відмітити С. Є. Кальяна, який дослідив участь євреїв у політичних процесах в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Урядову політику стосовно єврейської громади в Україні наприкінці ХІХ століття вивчав О. Т. Безаров. Соціальне-побутове становище єврейської громади південно-східної України досліджував В. В. Гончаров. Питання міграційних процесів єврейського населення в Україні частково розкрив М. В. Бармак. Проблематику єврейського громадського землеоблаштування в Україні в першій половині ХХ століття вивчав В. О. Доценко.

Серед російських істориків важливо відмітити дослідників, які розкрили сутність проблематики «єврейського питання» на початку ХХ століття, а саме це: І. В. Бобров, В. П. Бабінцев та Юмі Накагаву. Етноконфесіальну політику Російської імперії відносно єврейського населення та еміграційні хвилі єврейського населення до Палестини в першій половині ХХ століття вивчали А. М. Комолятова та О. О. Ільїна, відповідно.

Постановка проблеми. Важливим питанням змісту подій Першої російської революції на Півдні України є сформоване стереотипне мислення відносно єврейського характеру революції 1905–1907 років. Тобто чи була революція єврейською, зорганізованою та реалізованою єврейською громадою Російської імперії? Чи участь єврейського населення в цих подіях – явище випадкове, нічим не відрізняється від участі поляків, литовців чи самих росіян?

Впевнений, що подібна постановка проблемного запитання знайде своїх відповідачів, які

будуть дотримуватися власної позиції на основі різних статистичних джерел про відсоткові показники щодо учасників революції 1905–1907 років чи членів політичних партій відповідно до етнічних показників. Однак жоден із дослідників й досі не вивчав подібне питання в межах компактно заселеної євреями території південної України. Залишається зрозумілим лише історичний факт, який можливо, але дуже важко заперечити: причини ненависті євреїв до монархічної моделі в Російській імперії були, й вони пов'язанні зі специфікою етнонаціональної імперської політики в державі в цілому та на Півдні України зокрема.

Мета статті. Розкрити роль єврейського народу в революційних подіях в 1905–1907 рр. на Півдні України. Описати становище євреїв в російському суспільстві на початку ХХ століття. Дослідити проблематику єврейських погромів

Автор не претендує на повне розкриття проблематики подій Першої російської революції, а лише намагається частково доповнити дану проблематику матеріалами власної наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Неможливо розпочати розгляд питання «єврейської проблематики», не згадавши так зване «Положення про євреїв» 1804 року – перший систематично розроблений закон щодо євреїв, який пов'язаний із початком антиєврейської політики в Російській імперії. Громадянських прав євреям не надавали, а навпаки, було поставлено питання по виселення їх із сільської місцевості (Подольський, 1995: 61).

Особливо жорстокою по відношенню до євреїв була заборона в задоволенні освітніх потреб єврейського населення. Маючи власний культурний світогляд, євреї прагнули до незалежного освітнього процесу на основі власних споконвічних традицій. Незалежна освіта – значить неконтрольований урядом Російської імперії процес, тобто неприйнятний. Ще у 1854 році Новоросійський та Бессарабський генерал губернатор М. С. Воронцов у листі до Воєнного губернатора Херсона М. С. Ільїнського зазначав, що необхідно взяти приклад із Вітебської губернії, де зачинили всі нелегальні єврейські школи. У випадку відкриття нових шкіл передбачалося віддати всіх дітей, які б навчалися там до кантоністів позачергово (Державний архів Херсонської області, ф. 1, Оп. 1, Спр. 19, арк. 1).

Треба зауважити, що питання отримання євреями Вищої освіти розглядалося Радою Міністрів Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття як стратегічно-недоцільне, з важливим відсотковим обмеженням: «смуга осілости» – не більше 10% від загальної кількості, столичні

міста – 3%, всі інші – 5% (Совет Министров Российской империи 1905–1906 гг.: 196).

У 1905 році, в розпал революційних подій, Міністерство внутрішніх справ Російської імперії запропонувало взагалі обмежити діяльність єврейської освітньої громади в Росії та встановити повний контроль за обранням членів комітету та офіційних зібрань.

Були частими й випадки позбавлення євреїв прав складання випускних іспитів на отримання пільг для військової служби, про що відкрито було заявлено в листі Спостерігача церковно-приходських шкіл Одеського повіту Херсонської губернії.

Стосовно допомоги в укритті для єврейського солдата, який із певних причин не бажав служити в армії Російської імперії, іншим євреєм існувала окрема стаття у Кримінальній збірці Російської імперії, згідно з якою євреї, який допоміг своєму побратиму, мав відбувати покарання у виправному арештантському відділенні на строк до 1,5 років. Єврейська ж громада, яка знала про цей факт, але укривала його від влади, мала сплатити до державної скарбниці штраф – 300 рублів, кожний.

На початку ХХ століття «єврейське питання» на Півдні України стало предметом дослідження окремих представників регіонального земства. Так, російський соціолог та публіцист С. М. Южак у своєму «Збірнику матеріалів про економічне положення євреїв в Росії» від 1904 року розділив євреїв за різними критеріями з метою створення цілісної картини єврейської громади Російської імперії й Півдня України зокрема. Він виділив основні професії південноукраїнських євреїв у відсотковому значенні. Згідно з його дослідженнями найбільша кількість євреїв займалася торгівлею (34%), однак торговців-євреїв він об'єднав в одну групу з ліберальною професурою, рантьє та прислугою в заможних родинах, тим самим стверджуючи про єдність інтересів та відносну близькість представників цих професій серед євреїв на початку ХХ століття. До другої групи увійшли євреї-ремісники (33,1%), до третьої – паупери (18,8%), до четвертої – чорнороби (10%), далі – фабрично-заводські робітники (2,1%), та землероби (2%).

Необхідно додати, що із середини ХІХ століття уряд Російської імперії намагався використати єврейське населення Півдня України для роботи на землі, створюючи єврейські аграрні колонії. Наслідком відношення до євреїв на Півдні України був активний міграційний рух єврейського населення. Важливо відмітити, що активно залишати територію Російської імперії євреї почали після 1881 року, коли відбулася перша потужна хвиля

єврейських погромів. За 27 років, тобто з 1881 року до 1908 року, з Росії емігрувало понад 1 млн. євреїв.

1. Важливо й відмітити дослідження С. М. Южакова про єврейських промисловців. Він акцентував увагу на відмінності в економічних можливостях та наявності капіталу у євреїв та інших підприємців. Євреї-промисловці південної України на початку ХХ століття не мали таких можливостей, як представники інших національностей, їх підприємства були біднішими, бо не мали змоги розвиватися в тодішніх політично-економічних умовах в державі (Державний архів Кіровоградської області, ф. 304, Оп. 1, Спр. 310. арк. 7).

Ситуація з іншими, більш біднішими соціальними категоріями єврейської громади південної України, була ще гіршою. Відомо, що 26 січня 1909 року в Єлисаветградський Міській Думі була прочитана доповідь про заборгованість місцевого бюджету перед міською лікарнею за лікування бідних євреїв у сумі 375 рублів 30 копійок.

Ураховуючи подібні державні обмеження стосовно єврейського народу та умови їх життя на Півдні України, не дивно, що вони почали боротися за покращення свого життя та зміну політичної кон'юнктури, хоча б в регіональному масштабі. Так, у жовтні 1905 року в нелегальній єврейській газеті «Робочий сіоніст» зазначалося, що лише єврейська громада з-поміж інших народів Російської імперії не мала власного територіального округу в Росії. Монархічні газети в 1905 році писали про агітаційну роль у Вузах стосовно революційних подій. Так, «Херсонські губернські відомості» 25 лютого 1905 року писали, що Вища школа та викладачі втягували студентів у політичну боротьбу. Вища школа була зацікавлена у цьому, бо намагалася перейти до корпоративної автономії (Державний архів Одеської області, ф. 745, Оп. 1, Спр. 1. С. 4). Вищі учбові заклади перетворилися на політичні клуби. До протестуючих студентів приєднувалися семінаристи, гімназистки, «спархіалки», вчительські семінарії і навіть деякі міські школи.

Газета «Новий час» у лютому 1905 року опублікувала відкритий лист, залишений у редакції газети слухачкою Вищих жіночих курсів З. Єфімовською. Вона, звертаючись до суспільства, відзначала, що Вуз – це не казарма: чим більше простору та різноманітності – тим краще.

Одеський професор В. Адамович 6 жовтня 1905 року в листі, який перехопила царська жандармерія, до петербурзького друга пана С. В. Ведрова писав, що станом на 6 жовтня навчання в Новоросійському університеті ще не починалося. Весь час замість навчання відбувалися сходки або засі-

дання єврейського парламенту у стінах Вузу. Професор прийшов до висновку, що через маленький відсоток росіян у революційному русі революцію можна було вважати цілком єврейською.

Монархічна періодика намагалася підкріпити загальну антиєврейську атмосферу на Півдні України повідомленнями із-за кордону. Так, у вересні 1905 року «Херсонські губернські відомості» писали, що з нагоди святкування в Нью-Йорку євреями нового року відбулося декілька сутичок між євреями та християнами. Ненависть до євреїв була проявлена в жорсткій формі. Багато з євреїв були забиті камінням до смерті. Американська поліція тривалий час «не помічала» агресивних дій натовпу.

Євреї мали протидіяти подібній прихованій антисемітській пропаганді на Півдні України, однак сам процес та наслідки цієї політики вже були невідворотними. Можна з впевненістю стверджувати, що інформаційний антисемітизм був спрямований до психологічної підготовки населення до майбутнього насилля, з метою виправдання владної майбутньої агресії. Залишалося єдине невизначене питання стосовно майбутнього єврейського спротиву. Із цього питання ще 27 липня 1905 року звітував начальник Катеринославського губернського жандармського управління. У рапорті до Катеринославського губернатора О. Б. Нейдгарта він відзначав, що згідно з донесенням начальника Катеринославського охоронного відділення від 25 липня 1905 року зброю в єврейських синагогах Катеринослава не було знайдено.

Листівки із закликом до побиття євреїв стали розповсюдженим явищем у містах південної України. У жовтні 1905 року в усіх великих містах Півдня України відбулися єврейські погроми. У Херсоні в жовтні, декілька днів тривав єврейський погром. Поліція не заважала погромникам, а робила вигляд, начебто нічого не відбувається (ЦДАГО у Києві, ф. 57, Оп. 1, Спр. 6016, арк. 21).

Миколаївський градоначальник 27 лютого 1906 року в таємному листі до миколаївського поліцейського наголошував на необхідній охороні єврейського населення від робітників та осіб, негативно налаштованих до них. Він підкреслював, що всі поліцейські мають дбати про порядок та охороняти населення незалежно від віросповідання чи національності. Голова Миколаєва нагадав, що кримінальна відповідальність чекала на кожного, хто не буде дотримуватися його постанови.

Схожі перестороги мали місце й в інших містах, однак у більшості випадків вони були недієвими. Поліція й надалі підтримувала погромників

та намагалася підготувати необхідний правовий матеріал для майбутніх судових розглядів справ. Так, неосвічений 60-річний нічний сторож Катеринослава Ігнат Степанович Головка був поранений під час вогнепальної перестрілки 22 жовтня 1905 року. У власному протоколі допиту від 24 березня 1906 року Головка зазначав, що 23 жовтня 1905 року біля одинадцятої години ночі, коли єврейський погром затих, повсюди залишалися стояти групи озброєних єврейських молодиків, які час від часу стріляли у повітря. Однією кулею сторож був поранений у плече. Сторож відмітив, що не знав, хто в нього стріляв, євреї чи руські, однак підкреслив, що він вважав, що це були євреї-самозахисники, які за невідомою причиною постійно стріляли в (марно) сторожа (вираз «в мене» в протоколі явно виправлений на слово «зря» – авт.). Існували й відомості контррозвідального характеру. Так, миколаївський поліцейський 10 листопада 1908 року повідомив приставів міста, що згідно з даними Одеського військового округу в Росію під виглядом торгових фірм прибувають євреї з різних країн із метою введення таємної воєнної розвідки (Державний архів Миколаївської області, ф. 231, Оп. 2, Спр. 94.19, арк. 70).

Херсонський поліцейський 27 червня 1906 року у своєму рапорті до Херсонського та Дніпровського тимчасового генерал-губернатора доповідав, що херсонський містянин Нікіфор Татарський розповсюджує чутки про організацію поліцією єврейських погромів. У своїй розмові з євреєм Харамом 24 червня 1906 року він стверджував, що йому особисто поліцейський пропонував побиття євреїв за гроші.

Армійські підрозділи, викликані місцевою владою з метою стабілізації політичної ситуації в містах півдня України, часто виконували поставлені перед ними завдання в точності до навпаки. Відомо, що прапорщик 205 піхотного Ізмаїльського полку Теплицький під час єврейського погрому у жовтні 1905 року відкрито висловлював свою неповагу до євреїв. Він стверджував, що євреї дізнаються, що таке свобода, коли він із солдатами повбиває їх не менш двох-трьох тисяч.

Верхньодніпровський повітовий справник 13 серпня 1905 року в листі до Катеринославського губернатора О. Б. Нейдгарта, стверджував, що винним у єврейському погромі в селі Лиховка був солдат-відпускник Володимир Чуйко. Він разом з односельчанами Гайдаром, Бичко, Пелихом та іншими о четвертій годині дня 6 серпня 1905 року почав задиратися до єврейських торговців. На їх галас зібрався великий натовп, згодом Чуйко звернувся до людей із закликом

побиття євреїв та поліцейських. Натопв розгромив та розграбував єврейські торгівельні лавки. Уся поліція втекла. Поліцейського Жеребова, який не встиг втекти, було забито натопвом майже до смерті. Пізніше єврейські купці заявили про збитки від погрому в сумі 18 тис. рублів. Станом на 13 серпня 1905 року поліція повернула євреям їхнього майна на суму біля 1 тис. рублів (Derzhavniy arkhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti – State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 450. ark. 115).

Солдат-учасників єврейських погромів ідентифікували без труднощів. Сумнівною залишалося лише їх приналежність до конкретних військових підрозділів. Для уточнення певних даних слідчі з погромних справ неодноразово надсилали запити до воєнних начальників. Так, Олександрійському повітовому воєнному начальнику 6 січня 1905 року надійшов лист від слідчого Єлисаветградського повітового суду з проханням підтвердити приналежність учасників єврейського погрому до військових частин міста Олександрії.

Участь поліції в подібних заходах була безсумнівною. Так, сенатор та таємний радник імператора Кузьминський, який розслідував єврейський погром в Одесі в жовтні 1905 року, 9 грудня 1905 року виніс постанову стосовно цієї справи. Згідно з висновками сенатора Одеська поліція не тільки не захищала євреїв, а навпаки, приймала активну участь у єврейському погромі. Воєнні караули, які патрулювали вулиці Одеси, на заважали поліції бити та вбивати євреїв, бо всі знали, що це відбувається з дозволу місцевої губернської влади.

Прокурор Одеського окружного суду 11 квітня 1906 року повідомляв слідчого Одеського повітового суду з важливих справ, що необхідно продовжити розслідування стосовно одеських поліцейських-погромників, не чекаючи повного звільнення їх із посади.

У листопаді 1905 року з'явилося повідомлення про те, що матроси пароплаву «Ізмаїл» на шляху до Одеси викинули євреїв у море, а тих із них, хто заплатив «контрибуцію», не чіпали. Із цього питання Херсонські губернські відомості писали, що євреї прибули до Одеси в розпал єврейського жовтневого погрому без будь-яких проблем, пізніше до них приєдналися місцеві євреї, а ті, хто приїхав до Одеси, не зійшли з пароплаву. Частина євреїв вимагала вийти в море, однак екіпаж пароплаву здійняв бунт. Тоді євреї погодилися додатково заплатити екіпажу. Матроси разом із капітаном погодилися. Щоб виконати вимоги іншої групи євреїв, які не погодилися залишати Одесу, пароплав простояв на рейді ще два дні.

Щоб врятувати власне життя та майно від погромників, євреї ладні були задобрювати владних представників, використовуючи для цього різноманітні підходи. Так, осавул Попов 10 червня 1905 року в рапорті до начальника учбової команди 8-го Донського козачого полку зазначав, що 10 червня 1905 року під час його чергування до нього підійшов єврей Гальперзон із великим стаканом горілки та шматком сиру та розпочав нахабно пропонувати частування. Єсаул відмовився, однак через 15–20 хвилин до нього підійшов сотник Тарасов із ковбасою та сардинами, які він отримав від єврея Гертенштейна на знак доброї волі. Єсаул був ображений та просив прийняти міри щодо нахабних пропозицій від євреїв (Державний архів Одеської області, ф. 2, Оп. 13, Спр. 3, арк. 178).

Недивно, що від такої політичної атмосфери на Півдні України євреям нічого не залишалося, як тільки допомагати революційним силам. Петербурзька газета «Новий час» у липні 1905 року писала, що євреї активно допомагали повсталим матросам із панцерника «Потьомкін».

Про допомогу революціонерам та безпосередню участь в організації революційного спротиву владі свідчить рапорт начальник Херсонського губернського жандармського управління ротмістра Іванова від 31 серпня 1906 року до Миколаївського тимчасового генерал-губернатора О. М. Ступіна, в якому зазначалося, що єврей Герше Фінкельштейн, який належав до партії соціалістів-революціонерів та мешкав у селищі Березнігуватому Херсонського повіту, організував там місцеву партію есерів. Займаючи посаду учителя в місті Снігурівка Херсонського повіту, Фінкельштейн організував там партію есерів із нижніх армійських чинів та займався нелегальним постачанням зброї. У Херсоні він був членом єврейської самооборони та завідував таємним збройним сховищем зброї соціалістів-сіоністів. Інший революціонер єврей, Шлем Нахімович Невельштейн, також належав до херсонської організації есерів. Під час обшуку в нього було знайдено постанову Херсонської сіоністської організації молоді про необхідність подати ряд вимог до уряду, в тому числі й скликання Всеросійських установчих зборів (ЦДІАЛ у Києві, ф. 358, Оп. 1, Спр. 16, арк. 60).

З метою власного захисту євреї гуртувалися навколо релігійних установ. Такі дії не залишилися непоміченими та вчасно доносилися до відома поліційному начальству. Так, у наказі градоначальника усім приставам міста від 2 жовтня 1905 року міська влада наполягала на організації

поліційних нарядів біля кожної релігійної установи, мотивуючи своє рішення масовим скупченням євреїв біля синагоги 1 та 2 жовтня 1905 року.

Молоді євреї організовували загони самооборони з метою захисту єврейського населення. Про один із таких загонів повідомляв пристав Московської частини міста Миколаїв у своєму рапорті від 22 грудня 1905 року до миколаївського поліцеймейстера. Він зазначав, що в нічний час містом прогулюються групи молодих хлопців – євреїв у кількості 25-40 осіб, озброєні револьверами, рушницями, шаблями, піками та кінжалами. Ці групи представлялися як «Летючі загони міліції», самостійно сформовані для захисту від поліції, яка, як відомо, покривала погромників та приймала активну участь у єврейських погромах.

Одеський поліцеймейстер у рапорті до одеського градоначальника 27 жовтня 1905 року доповідав у рапорті, що 18 жовтня 1905 року натовп євреїв на Великій Арнаутській напав на каретний екіпаж та скинув із нього поліцейського Полянчікова. На Прохоровській вулиці з вікон, балконів та дахів будинків в Одесі євреї відкривали вогонь по козакам. Крім вогнепальної зброї, євреї використовували й бомби. На Запорозькій вулиці внаслідок перестрілок було багато поранених євреїв (Державний архів Одеської області, ф. 2, Оп. 13, Спр. 430, арк. 36).

Також єврейські революціонери брали участь в організації терористичних актів. Відомо, що на ім'я ротмістра Єрандакова 6 грудня 1906 року була відправлена шифрована телеграма з підписом полковника Іванова, в якій йшлося про відправлення євреями-революціонерами до Миколаєва на пароплаві «Михаїл» двох «адських машин» із метою підірвати судно «Русского общества» вночі на 7 грудня 1906 року.

Треба додати, що траплялися й казусні випадки в революційному єврейському середовищі. Так, у 1906 році Феодосійський районний комітет Кримського союзу Єврейської соціал-робітничої партії шукав власного бухгалтера та касира пана Самсона, який зник із касою комітету (213 рублів). Відомо було лише те, що раніше Самсон попереджав керівництво комітету, що мав особисті фінансові проблеми. Комітет не звертав уваги на заяви Самсона доки, доти не зникла каса комітету.

Жахливі наслідки єврейських погромів спонукали владу до превентивних дій. Інколи через низку безпекових причин градоначальники відкрито зверталися до населення міст, закликаючи всіх до прояву християнського співчуття.

Міська Дума Єлисаветграда 23 жовтня 1905 року звернулася до містян із проханням

припинити єврейський погром та заспокоїтись. Награбоване єврейське майно пропонувалося віддати добровільно, без будь-якої відповідальності, у спеціально зорганізовані для цього владою пункти (Державний архів Кіровоградської області, ф. 78, Оп.1, Спр. 64, арк. 11).

Єврейські погроми та інші факти революційного протистояння між владою та прихильниками державних реформ залишали людей без житла, грошей, нерідко бувало знищене чи розграбоване все майно, нажите за роки кропіткої праці. Деякі постраждали намагалися повернути або компенсувати власні збитки внаслідок форс-мажорних обставин. Так, відомо, що одеський поліцеймейстер 18 березня 1906 року доповідав Одеському градоначальнику, що він відмовив у компенсації збитків чотирьом єврейським купцям: Іллі Ходжану, Гелелю Моїсеєву, Ісааку Серожу, Моїсею Серожу. Вони понесли збитки під час червневих заворушень в Одесі. Ураховуючи, що вини влади у знищенні порту не було, у відшкодуванні їм було відмовлено.

Єлисаветградське губернське правління 29 грудня 1905 року за згодою Міністерства внутрішніх справ вирішило відшкодувати євреям збитки, завдані внаслідок єврейського погрому в жовтні 1905 року. Ураховуючи те, що в поліційному фонді Єлисаветграда станом на 29 грудня 1905 року було 16 тис. 803 руб. та враховуючи масштаби погрому, було вирішено виділити допомогу в сумі 15 тис. руб.

Відомо, що катеринославські купці Ісаак та Олександр Рачинські 4 листопада 1905 року написали заяву до судового слідчого з особливих справ Катеринослава із зазначенням збитків, яких вони зазнали під єврейського погрому в Катеринославі в жовтні 1905 року. Згідно з їхньою заявою 21, 22, та 23 жовтня 1905 року було розгублено три магазини суконного та міхового одягу: на Троїцькому базарі – на суму 48 тис. 500 рублів; на проспекті в будинку Ботс – 105 тис. рублів; навпроти Озерного базару в будинку Тевса – 34 тис. 700 рублів.

Щоб не допустити подібне в майбутньому, губернська влада намагалася взяти до рук погромну ситуацію в містах південної України. Так, у березні 1906 року до Миколаєва почали прибувати невеличкими партіями з різних міст робітники. Усі вони були активними учасниками єврейських погромів у 1905 році. Миколаївський поліцеймейстер наказав приставам організувати спостереження за робітниками та перевірити у всіх прибулих документи, зареєструвавши їх у відділках поліції (Державний архів Миколаївської області, ф. 479, Оп. 1, Спр. 290, арк. 47).

Поліцією було організоване приховане спостереження за робочими. Вже в грудні 1907 року в одному з донесень до миколаївського градоначальника від миколаївського поліцмейстера зазначалося, що на відміну від 1906 року, настрої в робочому середовищі змінилися – з революційних на байдужі.

Щоб зберегти пам'ять про загиблих євреїв під час погромних подій у 1905 році, часто євреями організовувалися меморіальні книги. У жовтневому випуску газети «Робочій сіоніст» згадувалися євреї, які загинули під час єврейського погрому в Сімферополі, у жовтні 1905 року: Абрам Гарбер (22 роки), Григорій Спектор (20 років), Борис Топерман (21 рік), Яків Шулер (18 років), Борух Бенклер (18 років), Алтер Голуб (19 років), Мирон Зайдін (20 років) та особа єврейського походження, ім'я та вік якої ніхто не пам'ятав, окрім того, що він працював у Сімферополі в пана Срулькевича. Планувалося побудувати пам'ятники на їхніх могилах за рахунок єврейської громади Сімферополя та заснувати особливу книгу пам'яті, в яку мали записувати прізвища всіх євреїв, вбитих під час єврейських погромів у всіх містах Російської імперії (Державний архів Одеської області, ф. 745, Оп. 1, Спр. 1, арк. 34–35).

У роки Першої російської революції 1905–1907 єврейське населення південної України знаходилося в умовах постійного психологічного напруження. Відомо, що в березні 1907 року місцева єврейська громада Єлисаветграда зверталася за допомогою до депутата Державної Думи Російської імперії, пана Пергаментя, із проханням

про допомогу та захист від нових проявів насилля в місті та початку чергового єврейського погрому.

Висновки. Таким чином, єврейські погроми на Півдні України в роки Першої російської революції стали буденним явищем. Проблема насилля не зникла та не розчинилася в російському суспільстві навіть після ліберальних реформ та народження парламентських традицій у Російській імперії. Наслідком цього ставлення до єврейського населення в державі стала масова еміграція єврейського населення закордон.

Особливо відчутним таке ставлення до єврейської громади було в південній Україні, яка входила в так звану межу осілості єврейського населення. Підрахувати економічні наслідки єврейських погромів є справою майже неможливою й до сьогодні, виходячи з фактів відмови євреїв звертатися до влади. Апогеєм подібного ставлення можна назвати сумнозвісну «справу Бейліса» 1911 року, наслідком якої теж була еміграція.

Такий історичний досвід має спонукати сучасних політиків від відчайдушних кроків стосовно національного питання, бо немає жодного сумніву, що національна проблема в Російській імперії, зокрема й відношення до євреїв, стала однією з причин краху та розпаду колишньої держави. Величезний недолік імперської політики по відношенню до національних меншин був урахований більшовистською владою в 1917 році, що частково сприяло утвердженню внутрішньополітичної підтримки нової влади не тільки з боку євреїв, а і з боку інших народів колишньої Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

1. Подольський А.Ю. Антисемітська політика російського царизму в Україні на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 61–65.
2. Державний архів Херсонської області, ф. 1, Оп. 1, Спр. 19.
3. Совет Министров Российской империи 1905–1906 гг. Львів : Вид-во «Наука», 1990. 476 с.
4. *Херсонские губернские ведомости*. 1 июля. 1905. № 76. С. 1.
5. Державний архів Миколаївської області, ф. 169, Оп. 1, Спр. 32.
6. Свод законов Российской империи. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с включением статей по продолжениям 1912, 1913, 1914 годов. Спб. 1916. Т. 15. Изд. 1. 521 с.
7. Державний архів Кіровоградської області, ф. 304, Оп. 1, Спр. 310.
8. Державний архів Кіровоградської області, ф. 18, Оп. 1, Спр. 574.
9. Державний архів Одеської області, ф. 745, Оп. 1, Спр. 1.
10. *Херсонские губернские ведомости*. 25 февраля. 1905. № 24. С. 4.
11. *Херсонские губернские ведомости*. 1 марта. 1905. № 25. С. 3.
12. ЦДАЛ у Києві, ф. 386, Оп. 1, Спр. 853.
13. *Херсонские губернские ведомости*. 10 октября. 1905. № 116. С. 4.
14. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 11, Оп. 1, Спр. 450.
15. Державний архів Миколаївської області, ф. 229, Оп. 4, Спр. 158.
16. ЦДАГО у Києві, ф. 57, Оп. 1, Спр. 60.
17. Державний архів Миколаївської області, ф. 479, Оп. 1, Спр. 290.
18. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 177, Оп. 1, Спр. 2а.
19. Державний архів Миколаївської області, ф. 231, Оп. 2, Спр. 94.
20. ЦДАЛ у Києві, ф. 358, Оп. 1, Спр. 17.

21. Державний архів Одеської області, ф. 2, Оп. 13, Спр. 5.
22. Державний архів Кіровоградської області, ф. 630, Оп. 1, Спр. 13.
23. ЦДІАЛ у Києві, ф. 419, Оп. 1, Спр. 4196.
24. *Херсонские губернские ведомости*. 16 ноября. 1905. № 128. С. 2.
25. Державний архів Одеської області, ф. 2, Оп. 13, Спр. 3.
26. *Херсонские губернские ведомости*. 25 июля. 1905. № 86. С. 2.
27. ЦДІАЛ у Києві, ф. 358, Оп. 1, Спр. 16.
28. Державний архів Миколаївської області, ф. 442, Оп. 1, Спр. 28.
29. Державний архів Миколаївської області, ф. 231, Оп. 1, Спр. 2030.
30. Державний архів Одеської області, ф. 2, Оп. 13, Спр. 4.
31. ЦДІАЛ у Києві, ф. 385, Оп. 1, Спр. 1696.
32. Державний архів Кіровоградської області, ф. 78, Оп. 1, Спр. 64.
33. Державний архів Миколаївської області, ф. 229, Оп. 4, Спр. 250.
34. *Русская правда*. 09 марта. 1907. № 90. С. 1.

REFERENCES

1. Podolskiy A.Yu. Antisemitska politika rosiyskogo tsarizmu v Ukrayini na pochatku XX st. [Anti-Semitic policy of Russian tsarism in Ukraine at the beginning of the twentieth century]. *Ukrainian Historical Magazine*, 1995, Nr 6, pp. 61-65 [in Ukrainian].
2. Derzhavniy arkhiv Hersonskoy oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson. Fund 1. Description 1. Case 19. [in Russian].
3. Sovet Ministrov Rossiyskoy imperii 1905-1906 gg. [Council of Ministers of the Russian Empire 1905-1906]. Leningrad: «Nauka», 1990. 476 p. [in Russian].
4. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 1 july, Nr 76. p. 1. [in Russian].
5. Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 169. Description 1. Case 32. [in Russian].
6. Svod zakonov Rossiyskoy imperii. Ulojenie o nakazaniyah ugovolnyih i ispravitelnyih, s vklyucheniem statey po prodoljeniyam 1912, 1913, 1914 godov. [The code of laws of the Russian Empire. The Code of Criminal and Correctional Penalties, with the inclusion of articles on the sequels of 1912, 1913, 1914]. St. Petersburg., 1916, Vol. 15, Ed. 1, 521 p. [in Russian].
7. Derzhavniy arkhiv Kirovohrads'koi oblasti – State Archives of Kirovohrad region. Kirovohrad. Fund 304. Description 1. Case 310. [in Russian].
8. Derzhavniy arkhiv Kirovohrads'koi oblasti – State Archives of Kirovohrad region. Kirovohrad. Fund 18. Description 1. Case 574. [in Russian].
9. Derzhavniy arkhiv Odes'koi oblasti – State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 745. Description 1. Case 1. [in Russian].
10. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 25 february, Nr 24. p. 4. [in Russian].
11. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 1 march, Nr 25. p. 3. [in Russian].
12. TsDIAL u Ky'yevi – Central State Historical Archive. Kiev. Fund 386. Description 1. Case 853. [in Russian].
13. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 10 october, Nr 116. p. 4. [in Russian].
14. Derzhavniy arkhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti – State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 450. [in Russian].
15. Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 229. Description 4. Case 158. [in Russian].
16. TsDAGO u Ky'yevi – Central State Archive of Public Associations. Kiev. Fund 57. Description 1. Case 60. [in Russian].
17. Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 479. Description 1. Case 290. [in Russian].
18. Derzhavniy arkhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti – State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 177. Description 1. Case 2a. [in Russian].
19. Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 231. Description 2. Case 94. [in Russian].
20. TsDIAL u Ky'yevi – Central State Historical Archive. Kiev. Fund 358. Description 1. Case 17. [in Russian].
21. Derzhavniy arkhiv Odes'koi oblasti – State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 13. Case 5. [in Russian].
22. Derzhavniy arkhiv Kirovohrads'koi oblasti – State Archives of Kirovohrad region. Kirovohrad. Fund 630. Description 1. Case 13. [in Russian].
23. TsDIAL u Ky'yevi – Central State Historical Archive. Kiev. Fund 419. Description 1. Case 4196. [in Russian].
24. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 16 november, Nr 128. p. 2. [in Russian].

-
25. Derzhavniyj arkhiv Odes'koi oblasti – State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 13. Case 3. [in Russian].
26. NEWSPAPER (1905). *Hersonskie gubernskie vedomosti* – Kherson provincial news, 25 July, Nr 86. p. 2. [in Russian].
27. TsDIAL u Ky`yevi – Central State Historical Archive. Kiev. Fund 358. Description 1. Case 16. [in Russian].
28. Derzhavniyj arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 442. Description 1. Case 28. [in Russian].
29. Derzhavniyj arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 231. Description 1. Case 2030. [in Russian].
30. Derzhavniyj arkhiv Odes'koi oblasti – State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 13. Case 4. [in Russian].
31. TsDIAL u Ky`yevi – Central State Historical Archive. Kiev. Fund 385. Description 1. Case 1696. [in Russian].
32. Derzhavniyj arkhiv Kirovohrads'koi oblasti – State Archives of Kirovohrad region. Kirovohrad. Fund 78. Description 1. Case 64. [in Russian].
33. Derzhavniyj arkhiv Mykolaivs'koi oblasti – State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 229. Description 4. Case 250. [in Russian].
34. NEWSPAPER (1907). *Russkaya Pravda* – Russian truth, 9 March, Nr 90. p. 1. [in Russian].